

ОСАМ ВЕКОВА АУТОКЕФАЛИЈЕ СРПСКЕ ПРАВОСЛАВНЕ ЦРКВЕ

I

ИСТОРИЈСКИ ПУТ СРПСКЕ ПРАВОСЛАВНЕ ЦРКВЕ

ОСАМ ВЕКОВА АУТОКЕФАЛИЈЕ СРПСКЕ ПРАВОСЛАВНЕ ЦРКВЕ I–II
Зборник радова са Међународног научног скупа
Београд, 10–14. децембар 2018. године

С БЛАГОСЛОВОМ ЊЕГОВЕ СВЕТОСТИ
АРХИЕПИСКОПА ПЕЋКОГ
МИТРОПОЛИТА БЕОГРАДСКО-КАРЛОВАЧКОГ
И ПАТРИЈАРХА СРПСКОГ
ГОСПОДИНА ИРИНЕЈА

EIGHT CENTURIES OF THE AUTOCEPHALY OF THE SERBIAN ORTHODOX CHURCH I

Belgrade, 2020

ОСАМ ВЕКОВА АУТОКЕФАЛИЈЕ СРПСКЕ ПРАВОСЛАВНЕ ЦРКВЕ I

Београд, 2020

Зборник радова са Међународног научног скупа
„Осам векова аутокефалије Српске Православне Цркве (1219–2019):
историјско, богословско и културно наслеђе“
10–14. децембар 2018. године
Православни богословски факултет, Београд

Издавачи

Свети Архијерејски Синод Српске Православне Цркве
Православни богословски факултет Универзитета у Београду

Главни уредници

проф. др Владислав Пузовић
проф. др Владан Таталовић

Секретар уредништва
Петар Шеровић

Лектура и коректура
др Марина Спасојевић
др Наташа Вуловић

Технички уредник
Иван Јовановић

Редактура резимеа на енглеском језику
Ана Лупуловић

Штампа

Издавачка фондација Српске Православне Цркве
Архиепископије београдско-карловачке

Тираж: 1000

Београд, 2020

Уређивачки одбор

митрополит др Амфилохије Радовић, митрополит др Порфирије Перић, митрополит др Иларион Алфејев (Русија), митрополит др Марко Арнт (Немачка), епископ др Атанасије Јевтић, епископ др Иринеј Буловић, епископ др Игнатије Мидић, епископ др Давид Перовић, академик Василије Крестић, академик Љубомир Максимовић, академик Љубодраг Димић, академик Михаило Војводић, академик Драган Војводић, проф. др Јоанис Тарнанидис (Грчка), проф. др Димитриос Гонис (Грчка), проф. др Панајотис Бумис (Грчка), проф. др Николаос Јоанидис (Грчка), проф. др Наталија Јурјевна Сухова (Русија), проф. др Алексеј Пентковски (Русија), проф. др Ангела Берлис (Швајцарска), проф. др Марк Чепман (Енглеска), проф. др Свилен Тутеков (Бугарска), проф. др Сергеј Акимов (Белорусија), кандидат историјских наука Владимир Викторович Бурега (Украјина), кандидат историјских наука Константин Александрович Костромин (Русија), др Радмила Радић, проф. др Зоран Ранковић, проф. др Радивој Радић, проф. др Богољуб Шијаковић, проф. др Владислав Пузовић, проф. др Владан Таталовић

Рецензенти

проф. др Драган Војводић, проф. др Александар Лома, проф. др Миодраг Марковић, проф. др Богдан Лубардић, проф. др Томислав Јовановић, проф. др Мило Ломпар, проф. др Ђорђе Бубало, проф. др Наталија Јурјевна Сухова, др Предраг Коматина, проф. др Томас Бремер, проф. др Раде Кисић, кандидат историјских наука Константин Александрович Костромин, проф. др Растко Јовић, проф. др Дарко Ђого, проф. др Александар Ђаковац, др Маја Николић, др Катарина Митровић, проф. др Ирена Шпадијер, проф. др Јелена Ердељан, проф. др Предраг Петровић, др Александар Фотић, проф. др Владан Гавриловић, доц. др Андреј Јевтић, проф. др Зоран Крстић, проф. др Бранка Вранешевић, проф. др Србољуб Убипариповић, проф. др Драгиша Бојовић, др Драгомир Бонџић, проф. др Александар Животић, др Небојша Шулетић, др Исидора Точанац, др Ивана Коматина, др Оливер Суботић, проф. др Сузана Рајић, др Мирослава Костић, проф. др Ненад Милошевић, проф. др Владан Перишић, проф. др Здравко Јовановић, др Станоје Бојанин, проф. др Ема Миљковић, проф. др Душан Живковић, доц. др Далибор Ђукић

САДРЖАЈ

ПАТРИЈАРХ СРПСКИ ИРИНЕЈ: Уводна реч поводом научне прославе јубилеја осам векова аутокефалије Српске Православне Цркве	11
Епископ Игнатије Мидић: Поздравна реч поводом отварања научне прославе јубилеја осам векова аутокефалије Српске Православне Цркве	13
ПРЕДГОВОР ЗБОРНИКУ РАДОВА	17

Историјски пут Српске Православне Цркве

Епископ Иринеј Буловић Изворна и савремена аутокефалија са посебним освртом на ону коју је издејствовао Свети Сава 1219. године	23
Епископ Атанасије Јевтић Српска архиепископија жичка — Пећка патријаршија и Цариградска патријаршија, односи кроз историју	31
Митрополит Порфирије Перић Мисија Цркве у српском народу као плод аутокефалије	49
Јоанис Тарнанидис Ћутање Светога Саве на оптужбе охридског архиепископа Димитрија Хоматијана о злоупотреби архијерејског чина	57
Радомир Поповић Аутокефалија Српске Православне Цркве 1219. године у светлу јединства и саборности Цркве	63
Зоран Деврња Канонски и историјски контекст настанка аутокефалне Жичке архиепископије	71
Срђан Пириватрић Црквене прилике у византијском свету у време оснивања архиепископије свих српских и ѿморских земаља 1219. године. Прилог проучавању проблема	81
Елена Владимировна Бељкова О значенији учређенија аутокефалије Србској Цркви для славјанских црквей ...	91
Александар Задорнов Свидетелства Житија святог Саввы о характере независимого статуса церковной организацији Србскогo гoсударства XIII столетия (историко-каноническиј анализ)	103
Мирко Саловић О многим рукоположењима која је извео архиепископ Сава на Светој Гори Атонској	109
Драгољуб Марјановић Обликовање православља: књижевност и писана реч у држави и аутокефалној Српској Цркви у 13. веку	123

Милош Антоновић / Александар Иванов Још једном о убикацији Дивисиска	129
Борис Столковски Византијска црква и њен утицај у Угарској (10–13. век)	137
Ивица Чаировић Однос папе Инокентија III (1198–1216) према обласним владарима у Западној Европи	149
Архимандрит Августин (Никитин) Хиландар и Россия. Обзор церковно-литературных связей	171
Јелена Глушац Задужбине династије Бранковић манастиру Хиландару	181
Дејан Гашић Повест о византијској и српској одбрани православне вере у време Фирентинске уније цркава	193
Ненад Нинковић Питање аутокефалности Карловачке митрополије током 18. века	203
Милица Кисић Божић / Дејана Васин Потврдне дипломе сигетско-мохачких владика од Ракоцијевог устанка до сједињења са Будимским владичанством	215
Љиљана Пузовић Темишварска епархија од Пожаревачког мира до Темишварског сабора (1718–1790)	225
Мирослав Илић Шајкашка и манастир Ковиљ — чувари немањићког предања	243
Недељко Радосављевић Београдски мир (1739) и реорганизација Пећке патријаршије	253
Радован Пилиповић Српске црквено-историјске теме у западном богословљу и историографији до краја 18. и почетка 19. века	265
Милош Ковић Устаничко наслеђе Српске Цркве (1594–1941): прилог истраживању односа између Цркве и државе	273
Ненад Живковић Аутокефалија као чинилац изградње државе: континуитет једног концепта. Упоредни преглед добијања аутокефалија из 1219. и 1879. године	289
Биљана Столић Српска Православна Црква на Кордуну (1881–1918)	301
Милош Ернаут Положај Српске Православне Цркве на канонском подручју Епархије бихаћко-петровачке у времену аустроугарске окупације 1878–1918. године	315
Васиљ Јововић Свети Сава у периодичним и другим публикацијама у Црној Гори од 1835. до 1918. године	323
Велибор Џомић Друго обновљење Пећке патријаршије (1918–1922)	339

НЕНАД ИДРИЗОВИЋ Патријарх Варнава Росић као велики мецена и реорганизатор Патријаршијске библиотеке	351
СЛОБОДАН БОБАН ЈОКИЋ Светотајинско-богослужбени живот Српске Цркве у Црној Гори у току Другог свјетског рата	369
MARK D. SHARMAN Nikolaj Velimirović and the Serbian Orthodox Church in England, 1914–1916.....	381
РАДМИЛА РАДИЋ Сарадња Српске Православне Цркве са екуменским организацијама и Англиканском Црквом у првој половини 20. века	397
МАРКО НИКОЛИЋ Кључни чиниоци односа Српске Православне Цркве (СПЦ) и Римокатоличке Цркве (РКЦ) од 1962. до 2000. године.....	419
ЈОВАН СТОЈАНОВИЋ On the Way to WCC Membership of the Serbian Orthodox Church: Correspondence Between the World Council of Churches and the Belgrade Patriarchate	445
ДИЕТМАР ШОН The Serbian Orthodox Church and Interreligious Dialogue — Commitment for Peaceful Coexistence.....	453
АТАНАСИЈЕ АТАНАСИЈАДИС Улога Српске патријаршије у међурелигијским сусретима током грађанског сукоба у Југославији (1990–1995)	463
ГОРАН ЛАТИНОВИЋ Страдање Српске Православне Цркве за вријеме југословенског рата 1991–1995	471
МИЛЕ СУБОТИЋ Српска Православна Црква у америчким научним публикацијама у 20. веку	491
РАДИВОЈЕ СИМИЋ Почеци мисионарског живота Српске Православне Цркве у Савезној Републици Немачкој	503
НЕМАЊА АНДРИЈАШЕВИЋ Српска Православна Црква на афричком континенту у 20. веку	513
Именски регистар	529

ОСАМ ВЕКОВА АУТОКЕФАЛИЈЕ СРПСКЕ ПРАВОСЛАВНЕ ЦРКВЕ

II

ПУТЕВИ СРПСКОГ БОГОСЛОВЉА
СРПСКА ПРАВОСЛАВНА ЦРКВА
У СРПСКОЈ И ЕВРОПСКОЈ КУЛТУРИ

ОСАМ ВЕКОВА АУТОКЕФАЛИЈЕ СРПСКЕ ПРАВОСЛАВНЕ ЦРКВЕ I–II

Зборник радова са Међународног научног скупа
Београд, 10–14. децембар 2018. године

С БЛАГОСЛОВОМ ЊЕГОВЕ СВЕТОСТИ
АРХИЕПИСКОПА ПЕЋКОГ
МИТРОПОЛИТА БЕОГРАДСКО-КАРЛОВАЧКОГ
И ПАТРИЈАРХА СРПСКОГ
ГОСПОДИНА ИРИНЕЈА

**EIGHT CENTURIES OF THE AUTOCEPHALY
OF THE SERBIAN ORTHODOX CHURCH
II**

Belgrade, 2020

**ОСАМ ВЕКОВА АУТОКЕФАЛИЈЕ
СРПСКЕ ПРАВОСЛАВНЕ ЦРКВЕ
II**

Београд, 2020

НЕДЕЉКО РАДОСАВЉЕВИЋ

Београдски мир (1739) и реорганизација Пећке патријаршије

Апстракт. У раду су анализирани промене до којих је дошло у Пећкој патријаршији по Београдском миру, склопљеном 1739. г. између Османског царства и Хабзбуршке монархије. Указано је на последице до којих је довела одлука патријаршијског врха, донета на сабору одржаном марта 1737, да подржи подизање противосманског устанка. Објашњено је тешко стање у коме се Пећка патријаршија нашла по одласку патријарха Арсенија IV Јовановића и дела архијереја у избеглиштво услед хабзбуршких војних пораза, док је други део њих, уз изузетак два митрополита, био ухапшен и погубљен. Наведени су разлози због којих је дошло до свеобухватне интервенције Велике цркве у пословима Пећке патријаршије, од избора новог патријарха и појединих митрополита до реконструкције епархијске структуре по одређивању нових државних граница.

Кључне речи: Османско царство, Хабзбуршка монархија, Пећка патријаршија, Велика црква, рат, сеоба, митрополити, обнова.

Београдским миром склопљеним 18. септембра 1739. године завршен је рат између Хабзбуршке монархије и Османског царства. То је био трећи рат који су две државе водиле од 1683. г. у току само 56 година, од којих је чак њих двадесет било ратних. Као и претходна два (1683–1699, 1716–1718), и рат вођен у периоду 1737–1739. г. довео је до значајних територијалних промена. Османско царство из њега је изашло као победник. Граница установљена претходним, Пожаревачким миром,¹ значајно је промењена. Нестало је хабзбуршке Краљевине Србије. Њена територија је, као и појас земље уз реку Саву у Босни, поново постала део Османског царства.²

С обзиром на то да рат није завршен по принципу *status quo ante bellum*, прва мера коју су државе потписнице Београдског мира предузеле било је маркирање нове државне границе, уз спровођење одредби које су се односиле на фортификацијске објекте, попут рушења делова београдске и шабачке тврђаве, насталих у време када је Хабзбуршка монархија држала те градове у свом поседу. После тога, јужно од Саве и Дунава уследило је поновно успостављање османске административне структуре. Османске власти су то учиниле обновом Смедеревског санџака у старим границама (уз изузетак југоисточног дела Срема), као и Зворничког санџака у Босанском пашалуку, у границама које је имао пре Пожаревачког мира. Извршена је подела санџака на нахије, а постојећи урбани центри (Београд, Ваљево, Шабац, Смедерево) убрзо су поново добили оријенталну физиономију.³

* Др Недељко Радосављевић, Историјски институт у Београду, nedeljko_radosavljevic@yahoo.com
Рад је настао у оквиру пројекта *Европа и Срби (1804–1918): подстицаји и искушења европске модерне* (бр. 177031), који финансира Министарство просвете, науке и технолошког развоја Републике Србије.

¹ Пожаревачким миром 1718. године Хабзбуршка монархија је добила Банат и Малу Влашку северно од Дунава, као и узан појас уз реку Саву у Босни. Међутим, њен најзначајнији успех било је добијање делова централне, северне и северозападне Србије са Београдом. Р. Л. Веселиновић, *Србија под аустријском влашћу 1718–1739*, Историја српског народа IV/1, ур. С. Гавриловић, Београд 1986, 111; В. Ђоровић, *Историја Срба*, 2, Београд 1989, 223–224.

² Р. Л. Веселиновић, *Србија под аустријском влашћу*, 160–161. В. Ђоровић, *Историја Срба*, 2, 233.

³ О томе опширније: Р. Тричковић, *Главна тврђава Царства према Европи*, Историја Београда, 1, Београд 1974, 587–673.

Новим државним границама морала је да се прилагоди и Православна Црква. То се у пракси односило на једну помесну цркву, Пећку патријаршију, као и на њен аутономни део у Хабзбуршкој монархији, Београдско-карловачку митрополију. У догађајима који су утицали на њен положај после Београдског мира, посебно се издвајају два чиниоца:

- Нова геополитичка реалност, настала као резултат мировног уговора између Хабзбуршке монархије и Османског царства;
- Велика црква, чији је патријарх од државних власти сматран за старешину (етнарха) свих православних поданика у Османском царству.⁴ Изузетак из надлежности Велике цркве била је Московска патријаршија у Руском царству.⁵

Да би се разумели обим и дубина промена у црквеној структури Пећке патријаршије после Београдског мира, неопходно је извршити њихово поређење са претходним променама које су се десиле по склапању Карловачког (1699) и Пожаревачког мира (1718) између Хабзбуршке монархије и Османског царства. Карловачким миром 1699. г. Османско царство изгубило је највећи део Панонског басена.⁶ Епархије Пећке патријаршије на том простору нашле су се у новој држави, Хабзбуршкој монархији, у правном статусу који још увек није био јасно одређен. Привилегије које су Срби добили од хабзбуршких владара садржале су и право на слободу вероисповести, али нису јасно одредиле правни статус Православне Цркве у тој држави. Већ 1691. г. у Пећкој патријаршији се појавило двовлашће, јер је њеним делом који је остао у Османском царству управљао нов патријарх, Калиник I, док је у Хабзбуршкој монархији ауторитет патријарха Арсенија III Црнојевића и даље био неспоран, све до његове смрти 1706. године.⁷

Избор Калиника Првог за патријарха 1691. г. није био саборан. Он је на пећки трон постављен од османских власти, јер је државни разлог Османског царства подразумевао да сваки сегмент живота његових поданика буде под делотворном контролом. Велика црква то постављење је признала и подржала, што је било њено прво значајније мешање у послове Пећке патријаршије.⁸ У Великој цркви је сматрано да је њена обавеза да помогне у успостављању реда у помесним црквама уколико се за тим укаже потреба, што су подр-

⁴ Патријарси, архиепископи и митрополити, поглавари аутокефалних или аутономних цркава нису на нивоу Османског царства посматрани као посебне старешине „тајфи“ (tayife) заједница припадника исте вере, који су почетком 19. века окупљене у милете, институционално виши организациони облик. Та част припадала је само васељенском патријарху. То се пренело и у другу половину 19. века иако је у време танзиматских реформи институција милета све више постајала анахрона. Васељенски патријарх Јеремија III је, на пример, у берату који му је издат 1860, потврђен за поглавара свих православних верника у држави. У том високом султановом акту су као њему подређене наведене све три старе патријаршије (Антиохијска, Јерусалимска, Александријска), као и аутономне цркве које су постојале у Османском царству и вазалним кнежевинама. Из искључиво фискалних разлога посебно су наведене епархије угашених помесних цркава, Пећке и Охридске патријаршије. *Пълно събрание на државните закони, уставы, наставления и високи заповеди на Османската империя, преведени от турски*, 1, прир. Хр. Арнаудов, Цариград 1871, 20–21. О институцији милета опширније: М.О.Н. Ursinus, Millet, Extract, from the Encyclopaedia of Islam, CD ROM, edition v. 1.0, 1; Р. Детрез, *Не търсят гърци, а ромеи да бъдат: Православната културна общност в Османската империя, XV–XIX в.*, София 2015, 43.

⁵ Dž. Bilinton, *Ikona i sekira*, Beograd 1988, 80–81.

⁶ Карловачким миром окончан је Велики бечки рат, вођен између Османског царства и Свете лиге хришћанских држава, коју су чиниле Хабзбуршка монархија, Пољска, Млетачка република, Папска држава и од 1686. г. Русија. Најзначајнију улогу у Светој лиги имала је Хабзбуршка монархија, која је остварила и највеће територијалне добитке. Од поседа северно од Саве и Дунава, Османско царству остали су само Банат и део Срема југоисточно од линије Сремска Митровица — Сланкамен, В. Ђоровић, *Историја Срба*, 2, 214; Д. Р. Живојиновић, *Усион Европје*, треће, допуњено издање, Београд 1995, 288–290.

⁷ Патријарх Калиник I постављен је на чело Пећке патријаршије 31. марта 1691. г., Н. Шулетих, *Подаци о бератима архијереја Пећке и Охридске архиепископије у Дефјеру њихода црквених мукаџа (ВОА, КК 2542–33)*, Српске студије 1 (2010), 183. Сава Вуковић наводи да је био рођак великог драгомана Александра Маврокордата, који је био један од важних османских преговарача приликом склапања Карловачког мира 1699. године. С. Вуковић, *Српски јерарси од деветио до двадесетог века*, Београд–Подгорица–Крагујевац 1996, 271–272. Међутим, највероватније се радило о мало познатом свештенику из Скопља, који је тада свакако имао монашки чин. Калинику I берат је уручио Мустафа-паша Ђуприлић, Р. Самарџић, *Српска црква у Турском царству 1690–1766*, Историја српског народа IV/1, 531–532.

⁸ Н. В. Радосављевић, *Калиник I Скопљанац*, Српски биографски речник, 4, Нови Сад 2009, 793.

жавале и османске власти.⁹ На то указује и један од фермана који се односи на пећког патријарха Макарија I. Тим ферманом наређено му је да „у духовним питањима буде подређен старијем брату (васељенском патријарху) у Цариграду“.¹⁰

Патријарх Калиник I био је познат као „Скопљанац“ или „Грк“. То не искључује једно друго, јер је могао бити и родом из Скопља и Грк по етничкој припадности. Помесне цркве крајем 17. века нису биле јасно народносно одређене. Њима се не може приписати етнофилетизам, који се јавља тек у 19. веку.¹¹ Обнова Пећке патријаршије под Калиником I извршена је уз подршку њеног аутохтоног архијерејског и свештеничког језгра које је опстало по Великој сеоби Срба 1690, а не деловањем са стране. Она се, као стабилизована, касније успешно супротставила покушају узурпације патријаршијског престола од *анийи-џаиријарха* Тимотеја 1718, светогорског калуђера који је покушао да купи патријаршијски бераг за Пећки трон. Пећку патријаршију су тада подржале и друге помесне цркве.¹² А то је била пуна супротност ономе што се дешавало 1737–1739. године.

Месеца јануара 1708. године одржан је Сабор у Крушедолу, на коме је од епархија у Хабзбуршкој монархији основана Крушедолска митрополија. Једна саборска струја, на челу са епископом Исаијом Ђаковићем, који је био изабран за митрополита, инсистирала је на стварању аутокефалне цркве, док је друга, предвођена Стефаном Метохијцем, сматрала да је неопходно да се са центром у Пећи очува канонска веза. Исаија Ђаковић је изабран, уз услов да се не прекидају везе са Пећком патријаршијом.¹³ Државне хабзбуршке власти су признале његов избор, али је он 20. јула 1708. г. умро. Наследио га је бачки епископ Стефан Метохијац који је после кратког времена проведеног на челу Крушедолске митрополије умро 27. априла 1709. године.¹⁴ За крушедолског митрополита 1710. године изабран је Софроније Подгоричанин. Патријарх Калиник I га је 18. маја те године признао за митрополита и именовao за свог егзарха, а Крушедолској митрополији дата је аутономија. Тако је поново успостављено канонско јединство Пећке патријаршије.¹⁵ Средиште аутономне Крушедолске митрополије је одлуком трећег изборног сабора 1713. године премештено у Сремске Карловце, а њено име је промењено у Карловачка митрополија.¹⁶ Пећки патријарх више није имао непосредну власт над епархијама у Хабзбуршкој монархији, али је преко Пећке патријаршије Карловачка митрополија сачувала духовно јединство са остатком православне хришћанске васељене. Ђоко Слијепчевић исправно је закључио да је 1710. године жртвовано управно, да би се сачувало канонско јединство цркве.¹⁷

Када је реч о утврђивању броја епархија Пећке патријаршије и државама у којима су оне егзистирале, од значаја је спис бившег јерусалимског патријарха Доситеја Нотариса,

⁹ St. Runceman, *The Great Church in Captivity*, Cambridge 1968, 169–170; Ф. Бабингер, *Мехмег Освајач и његово доба*, Нови Сад 1968, 90–91.

¹⁰ St. Runceman, *The Great Church*, 204. На поменути ферман пажњу ми је скренуо и покојни академик Милан Васић, који је имао увид у његов садржај.

¹¹ Етнофилетизам није био присутан ни у случајевима аутономних цркава у јасно ограниченим оквирима аутономних држава. Прва помесна црква која је формално била народносно одређена, укључујући и одредбу које народности мора бити њен поглавар, била је Бугарска егзархија. Етнофилетизам је, између осталог, био и један од разлога због којих је та аутономна црква на Помесном сабору у Цариграду проглашена за шизматичку. И. Тодев, *Граф Н. П. Игнатиев, Дипломатически записки (1864–1874): Донесения (1865–1876), Том втори, Записки (1871–1874): Донесения (1865–1876)*, Архивите говорят 54 (2009), 627; Хр. Темелски, *Ферманът — схизмата: егзархијата — патријаршијата и Османската држава*, Држава и црква: Църква и држава, ур. Г. Ганев и др., София 2006, 255.

¹² Р. Грујић, *Пећки анийиџаиријарх Тимотије*, Гласник Скопског научног друштва 13 (1934), 212; Р. Самарџић, *Српска црква у Турском царству*, 537–538; Н. В. Радосављевић, *Православна црква у Београдском пашалуку 1766–1831, ујрава Васељенске џаиријаршије*, Београд 2007, 71.

¹³ Ђ. Слијепчевић, *Историја Српске Православне Цркве*, I, Београд 1991, 368–369.

¹⁴ В. Ђоровић, *Историја Срба*, 2, 217.

¹⁵ *Истито*, 218; Ђ. Слијепчевић, *Историја Српске Православне Цркве*, I, 370; С. Вуковић, *Српски јерарси од деведесет до двадесетог века*, 459–460.

¹⁶ В. Поповић, *Карловачка митрополија*, Народна енциклопедија српско-хрватско-словеначка, 2, Београд 1927, 250.

¹⁷ Ђ. Слијепчевић, *Историја Српске Православне Цркве*, I, 370.

настао 1706. г. под насловом „О архиепископији Пећкој и њој потчињеним епископијама“.¹⁸ Доситеј Нотарис помиње укупно 21 епархију, од којих четрнаест у Османском царству и седам у Хабзбуршкој монархији. Он наводи да су у Хабзбуршкој монархији епископи Јенове / Јенопоља, Ђуле и Липова, Ботензума¹⁹ (Вићентије), Карловаца и Срема (Стефан), „Софронија који заузима место пећког архиепископа“, архиепископ Бачине (Бачке) и епископ Пожеге.²⁰ Када говори о 14 епархија Пећке патријаршије у Османском царству, он не помиње имена епископа Призрена и Цетиња, као и *шабачкој архиепископији*.²¹

На основу једног османског пописа из средине 17. века, Радмила Тричковић наводи да су тада постојале 44 епархије Пећке патријаршије. Међутим, то није било реално стање, пошто се у кратком временском периоду у том попису неке епархије помињу под више различитих имена (Самоковска, Штипска, Зворничка, Јенопољска).²² Поред тога, у Попису је поменути и „епископија Ђаура цркве духовника Латина у санџаку Босанском“,²³ иако су римокатолици још ахднамом из 1463. г. признати као посебна вероисповест.²⁴ На основу тих чињеница, може се закључити да је средином 17. века могло постојати највише 35 или 36 митрополија и епископија Пећке патријаршије.

У *Дефтеру њрихода канцеларије црквених мукаџа* из 1691, који је приредио Небојша Шулетић, помиње се 26 митрополија Пећке патријаршије.²⁵ Када се то стање упореди са оним које наводи Доситеј Нотар, види се да мрежа епархија 1706. г. није претрпела много измена од 1691, али јесте од средине 17. века. Притом су митрополије и епископије Пећке патријаршије биле подељене у две државе. Такође, треба истаћи и то да је спис Доситеја Нотара настао у време провизоријума, пре институционалног организовања Православне цркве у Хабзбуршкој монархији.

Хабзбуршко-османски рат 1716–1718. г. донео је нове геополитичке промене, а самим тим и промене црквене структуре. У том рату, Срби из Османског царства остали су пасивни, док су њихови сународници, који су били поданици Хабзбуршке монархије, активно учествовали као припадници војних формација те државе. Пожаревачким миром 1718, којим је тај рат окончан, државне границе су значајно померене ка истоку и југу.²⁶ На новоосвојеним подручјима успостављени су хабзбуршка Краљевина Србија и Банатска администрација са седиштем у Темишвару.²⁷

Када је реч о новој организацији Православне Цркве у тим областима, формирана је још једна црквена аутономија, Београдска митрополија. Настала као резултат хабзбуршког државног разлога, она није одмах била потврђена од пећког патријарха. Њу су чиниле Београдска архидијецеза²⁸ и епископије Ваљева, Темишвара и Вршца. Њене грани-

¹⁸ Д. Алексијевић, *Прилози за историју српске цркве*, Весник Српске цркве (1908), 297–299.

¹⁹ Непознато. Могуће Будим, јер је значајна Будимска митрополија постојала пре Великог бечког рата 1683. године. Р. Тричковић, *Српска црква средином XVII века*, Глас САНУ СССХХ/2 (1980), 162.

²⁰ *Истџо*, 298.

²¹ *Истџо*.

²² Р. Тричковић, *Српска црква средином XVII века*, 143–162.

²³ *Истџо*, 144–146, 148–149, 160–161.

²⁴ Е. Imamović, *Fojnička ahdnata u svjetlu političkih i vjerskih prilika u Bosni pred tursko osvajanje 1463. godine*, 5–6. https://www.academia.edu/36755784/FOJNI%C4%8СКА_AHDNAMA.pdf. (приступљено 18. фебруара 2019).

²⁵ Н. С. Шулетић, *Подаци о бераџима архијереја Пећке и Охридске архиепископије у Дефтеру њрихода црквених мукаџа* (ВОА, КК 2542–33), Српске студије 1 (2010), 183–187.

²⁶ Османско царство ушло је у рат против Млетачке републике 1714. г. и брзо освојило Пелопонез, али није постигло значајније успехе у Далмацији. Хабзбуршка монархија ушла је у рат 1716. г. на страни Млетачке републике, чиме је знатно растеретила фронт који је она држала. После пораза код Петроварадина и Београда, Османско царство затражило је мир. Мировни уговор потписан је у Пожаревцу 10. (21) јула 1718. године. Њиме је Хабзбуршка монархија стекла нове територије, а Млетачка република изгубила Пелопонез. Млетачки добитци били су велики у Далмацији (линија Моћениго), Р. Л. Веселиновић, *Србија њод аустријском влашћу*, 110; В. Ђоровић, *Истџорија Срба*, 2, 222–223.

²⁷ Р. Л. Веселиновић, *Србија њод аустријском влашћу*, 111–112; В. Ђоровић, *Истџорија Срба*, 2, 225.

²⁸ Дотадашња Београдска митрополија, област под непосредном управом београдског, потом београдско-карловачког митрополита.

це коначно су утврђене одлукама државних власти тек 1720. године. За њеног поглавара је још 1718. г. прихваћен дотадашњи београдски митрополит, Мојсије Петровић.²⁹ Нову црквену аутономију пећки патријарх Мојсије Рајовић признао је тек 1721, граматом којом је београдском митрополиту Мојсију Петровићу дао право да се назива „архиепископом и митрополитом Краљевине Србије и Баната темишварског“. Граматом је такође било предвиђено да се обе митрополије, Београдска и Карловачка, у будућности уједине у једну. За будући обједињени митрополитски трон био је предвиђен Београд.³⁰ Први корак ка уједињењу био је Народно-црквени сабор одржан у Сремским Карловцима 1722, на коме је Мојсије Петровић изабран за коађутора оболелом карловачком митрополиту Вићентију Поповићу.³¹

Међутим, аутономије Карловачке и Београдске митрополије нису биле исте правне вредности. За разлику од Карловачке, аутономија Београдске митрополије била је персонално везана за митрополита Мојсија Петровића, који је требало да наследи Вићентија Поповића. Она је на тај начин била временски орочена на животни век једног од два митрополита у Хабзбуршкој монархији, после чега је требало да уследи уједињење две митрополије.³² По смрти митрополита Вићентија Поповића 1725, Мојсије Петровић је следеће 1726. г. постао администратор Карловачке митрополије, чиме је извршено персонално обједињавање две црквене аутономије. Процес уједињења Карловачке и Београдске митрополије у једну, Београдско-карловачку митрополију, био је окончан 1731. године. Тада је, по смрти Мојсија Петровића, за митрополита изабран Вићентије Јовановић.³³

Београдски мир потписан је 1739. године, после још једног рата између Османског царства и Хабзбуршке монархије, у коме је поново дошло до промена граница. Срби из Османског царства су устанком подржали ратни поход хабзбуршке војске, а подршку томе је, на Сабору одржаном у Пећи марта 1737, дао и врх Пећке патријаршије. Османске власти су за то брзо сазнале.³⁴ Напредовање хабзбуршке армије је, после краткотрајног успеха на почетку и запоседања Ужица, Ниша, Нове Вароши, Новог Пазара и Пријепља, обустављено услед успешне одбране османске војске и њене победе у бици код Бање Луке.³⁵ Највећи део Србије османска војска реокупирала је већ током октобра и новембра 1737. године. Врх Пећке патријаршије, на челу са патријархом Арсенијем IV Јовановићем, тада је покренуо нову сеобу Срба ка северу, који је био под контролом хабзбуршке војске.³⁶

По склапању мира, државе потписнице су успоставиле своје управне и војне органе власти, као и територијално-административну структуру. И црквена организација се прилагодила томе. У време хабзбуршких пораза и постепеног приближавања османске војске Београду, за успостављање редовног црквеног поретка у Пећкој патријаршији одређен је Јоаникије Караца, дотадашњи протосинђел Велике цркве. У том избору одлучујућу улогу имала је Порта, а Велика црква формално је извршила његов избор у епископски чин, као и избор за пећког патријарха. Нови патријарх, под именом Јоаникије III, примио је султанов брат у главном стану османске војске у Једрену, да би тек потом био

²⁹ И. Точанац, *Београдска и Карловачка митрополија — њихов процес уједињења (1722–1731)*, Историјски часопис 55 (2007), 203–204.

³⁰ Уједињење је предвиђено за случај смрти карловачког митрополита Вићентија Поповића, који је већ тада био озбиљно болестан: *Истио*, 205. Међутим, то је могло важити и за случај смрти Мојсија Петровића, што се у грамати експлицитно не наводи, највероватније због чињенице да се она односи само на Мојсија Петровића, а не и за карловачког митрополита Вићентија Поповића.

³¹ И. Точанац, *Београдска и Карловачка митрополија — њихов процес уједињења*, 205–206.

³² *Истио*, 205.

³³ *Истио*, 208–209, 214.

³⁴ Н. В. Радосављевић, *Православна црква у Београдском пашалуку 1766–1831, ујерава Васељенске патријаршије*, 73.

³⁵ Хабзбуршку војску, која је напредовала у Босни, зауставио је и поразио код Бање Луке, 4. августа 1737. године, Али-паша Хеџимоглу, Р. Л. Веселиновић, *Србија под аустријском влашћу*, 151.

³⁶ *Истио*, 160; В. Ђоровић, *Историја Срба*, 2, 234.

изабран и рукоположен од сабора архијереја Велике цркве.³⁷ Поново је, као и 1691. г. у случају патријарха Калиника I, интерес Османског царства био одлучујући, а Велика црква је морала да формално спроведе ту одлуку.

У споменици о избору патријарха Јоаникија III, коју је потписало петнаест митрополита Велике цркве, указује се на њено право да интервенише у пословима „аутономних столица које се у таквим неприликама налазе“. Сам акт насловљен је као *Сјоменица архиепископа њећкоја Јанићија њо дексѣву Арсенијевом*, чиме је на самом почетку стављено до знања зашто се у Великој цркви бира нови поглавар Пећке патријаршије. У *Сјоменици* се он означава скромнијом титулом архиепископа, као што се и Пећка патријаршија назива „Архиепископија Пећка“. У Јоаникијевој *Сјоменици* Пећка патријаршија је названа „аутономном“, а не „аутокефалном“, што је требало да укаже на подређеност васељенском патријаршијском престољу, која је у том времену заиста постојала.³⁸

Као и у случају Калиника I, 1691. г., који је наметнут од османских власти и потврђен од Велике цркве за живота Арсенија III Црнојевића, исто се десило и 1739. г., када је Јоаникије III изабран и упућен у Пећку патријаршију уместо избеглог Арсенија IV Јовановића. Ипак, те две ситуације нису биле исте. Калиник I потицао је из редова Пећке патријаршије, док је Јоаникије III послат из Велике цркве. Калиник I је у обнови црквеног поретка био ослоњен на аутохтоно језгро Пећке патријаршије. Јоаникије III није имао тај ослонац и руководио се у деловању по инструкцијама из Цариграда.

Да би се што боље сагледала лоша ситуација коју је Јоаникије III затекао у Пећкој патријаршији, неопходно је утврдити у каквом су стању биле епархије које су се по Београдском миру 1739. г. нашле под османском влашћу. У време започињања хабзбуршко-османског рата 1737, у Османском царству и под непосредном контролом пећког патријарха биле су митрополије Скопска, Ђустендилска, Самоковска, Нишка, Призренска, Рашка, Црногорска, Херцеговачка, Дабробосанска и Ариљска (Ужичко-зворничка). На реокупираним простору Србије са Београдом, до 1737. г. реално, а до 1739. г. формално, постојале су Ваљевска епископија Београдско-Карловачке митрополије и Београдска архидијецеза, епархијска област под непосредном управом београдско-карловачког митрополита. Укупно се радило о дванаест епархијских центара, од којих је један (Београд) био трон поглавара аутономне Београдско-карловачке митрополије.³⁹

Патријарх Арсеније IV емигрирао је. Сносио је главну одговорност за подршку подизању антиосманског устанка. Он је са једним српским одредом 1737. г. прешао у Срем, а за њим је у сеобу кренуо и део народа.⁴⁰ Када је реч о митрополитима, већина није остала на челу својих митрополија. Ариљски (ужичко-зворнички) митрополит Алексије Андрејевић емигрирао је у Хабзбуршку монархију. Хабзбуршка војска је 1737. г. освојила Ужице и околину, па је то могао брзо да уради. Преко Београда је отишао у манастир Гргетег на Фрушкој Гори. Постао је 1741. године костајничко-зринопољски епископ Карловачке митрополије.⁴¹ Рашки митрополит Јефтимије Дамјановић такође је прво уточиште нашао у манастиру Гргетег. Близак сарадник патријарха Арсенија IV Јовановића Шакабенте, он је од хабзбуршких власти већ 1739. г. био потврђен као вршачки епископ. Међутим, умро је исте године у Бечу.⁴² Нишки митрополит Георгије Поповић, учесник Сабора у Пећи, та-

³⁷ Ђ. Слијепчевић, *Историја Српске Православне Цркве*, I, 357; С. Вуковић, *Српски јерарси од деветијој до двадесетијој века*, 233–234; Н. В. Радосављевић, *Православна црква у Београдском њашалуку 1766–1831, љурава Васељенске ѡаиријаршије*, 75.

³⁸ Д. Алексијевић, *Прилози за историју српске цркве*, Весник Српске цркве (1909), 755–756.

³⁹ Д. Алексијевић, *Ужичко-ваљевска митрополија 1739–1804*, 27.

⁴⁰ Р. Л. Веселиновић, *Србија њод аустријском влашћу*, 153.

⁴¹ Алексије Андрејевић био је учесник Сабора у Пећи марта 1737, на коме је донета одлука о подршци подизању устанка против османске власти, Н. В. Радосављевић, *Ужичко-ваљевска митрополија 1739–1804*, 27–28; исти, *Православна црква у Београдском ѡашалуку 1766–1831, љурава Васељенске ѡаиријаршије*, 73; С. Вуковић, *Српски јерарси од деветијој до двадесетијој века*, 10–11.

⁴² Н. В. Радосављевић, *Православна црква у Београдском ѡашалуку 1766–1831, љурава Васељенске ѡаиријаршије*, Београд 2007, 73; С. Вуковић, *Српски јерарси од деветијој до двадесетијој века*, 227–228.

кође је емигрирао. Он је 1745. г. постао темишварски епископ Карловачке митрополије.⁴³ Симеон, самоковски митрополит, није успео да се склони од османских власти. Ухапшен је и затворен у Софији, а потом погубљен у Скопљу 1737. године. Одбио је понуду да спаси живот преласком у ислам.⁴⁴ Ћустендилски митрополит Атанасије такође је био учесник сабора у Пећи. С обзиром на то да се његово име после 1737. г. више не помиње у изворима османске, српске или хабзбуршке провенијенције, те године је или умро или је такође био ухапшен и османске власти су га погубиле.⁴⁵ Исто се може закључити и за скопског митрополита Кирила. И он је био учесник Сабора у Пећи марта 1737, али се после те године не помиње у изворима.⁴⁶ Повлачење хабзбуршке војске било је брзо, због чега митрополити који су географски били удаљени од њених линија нису могли на време да се склоне под њену заштиту.

Када је реч о митрополиту Авксентију I, мишљења о томе до када је био на челу Херцеговачке митрополије се разликују. Док Радован Самарџић наводи да је то било до 1739,⁴⁷ Сава Вуковић сматра да се у том својству он последњи пут помиње 1736. године.⁴⁸ У изворима нема података који би упућивали на то да је избегао у Хабзбуршку монархију. Међутим, без обзира на то да ли је на челу Херцеговачке митрополије био до 1736, 1737. или 1739, у реорганизацији и обнови структуре Пећке патријаршије није учествовао. Нови херцеговачки митрополит Филотеј постављен је 1740. године.⁴⁹ Призренски митрополит се у то време не помиње. Та митрополија била је упражњена или подређена непосредно патријарху Арсенију IV, који је могао да за њу одреди викарног епископа.

На простору Пећке патријаршије који није био захваћен већим ратним операцијама остала су још само два митрополита, дабробосански Мелетије Миленковић и црногорски Сава Петровић. Чињеница да је митрополит Мелетије Миленковић остао на челу Дабробосанске митрополије указује на то да османске власти нису пронашле ништа што би га могло компромитовати у вези са српским устанком 1737. г. Митрополит Мелетије умро је 24. децембра 1740 / 4. јануара 1741. г. у Сарајеву.⁵⁰ Црногорски митрополит Сава Петровић такође је остао на челу своје митрополије. Она је била територијално мала, ограничена на Цетиње са широм околином, и далеко од простора на коме су се водиле главне ратне операције. За османске власти, Црногорска митрополија и њен митрополит тада нису имали већег значаја.⁵¹

Стање цркве такође је било лоше и у делу Београдско-карловачке митрополије јужно од Саве и Дунава који су поново освојиле османске трупе. Београдско-карловачки митрополит Вићентије Јовановић умро је у Београду 6. јуна 1737. године. Како је у међувреме-

⁴³ По преласку митрополита Георгија Поповића у Хабзбуршку монархију и склапању Београдског мира 1739, дипломатским каналима се водила расправа о дугу у коме је оставио Нишку митрополију, иако је највећи део дугова наследио од свог претходника. За дуг који је он направио тврдио је да није био лични. Због тог нерешеног питања царица Марија Терезија га није потврдила за левантинско-северинског епископа. Тек касније, 1745, потврђен је за темишварског епископа. Царица је овај пут узела у обзир његову верност хабзбуршком двору у време последњег рата са Османским царством. Умро је 1757. г. Сахрањен је у Саборној цркви у Темишвару, Љ. Пузовић, *Синђелија владике Георгија Поповића издатиа темишварском свештенику Томи Павлову*, Археографски прилози 35 (2013), 172–173; Н. В. Радосављевић, *Православна црква у Београдском џашиалуку 1766–1831, ујрва Васелевске патријаршије*, 73; С. Вуковић, *Српски јерарси од деветиој до двадесетиој века*, 113–114.

⁴⁴ Митрополит Симеон, који је такође био учесник сабора у Пећи марта 1737, оптужен је за подстрекавање на устанак у његовој митрополији, пре свега у области Дупнице, С. Вуковић, *Српски јерарси од деветиој до двадесетиој века*, 452; Н. В. Радосављевић, *Епархије Бање (Ћустендила) и Самокова у Пећкој патријаршији 1557–1766*, Известия на исторически музей Кюстендил 10 (2005), 339.

⁴⁵ С. Вуковић, *Српски јерарси од деветиој до двадесетиој века*, 41.

⁴⁶ *Исто*, 276.

⁴⁷ Р. Самарџић, *Српска црква у Турском царству*, 459.

⁴⁸ Ђ. Слијепчевић, *Историја Српске Православне Цркве*, I, 372; С. Вуковић, *Српски јерарси од деветиој до двадесетиој века*, 9.

⁴⁹ Р. Самарџић, *Српска црква у Турском царству*, 459; С. Вуковић, *Српски јерарси од деветиој до двадесетиој века*, 498.

⁵⁰ С. Вуковић, *Српски јерарси од деветиој до двадесетиој века*, 312.

⁵¹ *Исто*, 431.

ну патријарх Арсеније IV избегао на простор под хабзбуршком контролом, нови митрополит није биран, јер је његов трон *de facto* запосео он лично, а царица Марија Терезија допустила му је да и у Хабзбуршкој монархији користи патријаршијску титулу. Карловачком митрополијом је управљао патријарх Арсеније IV све до смрти 1748. године.⁵² И ваљевски епископ Доситеј Николић напустио је своју епархију. Османска војска запосела је Ваљево 12. октобра 1737, ушла у епископски двор и пописала затечено стање. Епископ Доситеј отишао је у Сремске Карловце, где је умро 1738. године.⁵³

На широком простору од Босанске Посавине на северозападу до Ћустендила и Самокова на југоистоку, од Саве и Дунава на северу до Скопља на југу, од укупно дванаест архијерејских катедри у чак десет њих није било митрополита и епископа. Поред тога, још један чинилац је допринео да интервенција Велике цркве у пословима Пећке патријаршије буде знатно дубља него 1691. г. Пећки патријарх, митрополити и епископи нису сами кренули у сеобу. Велики број свештеника и монаха такође је са њима кренуо ка северу, у Хабзбуршку монархију. Највише њих уточиште је нашло у фрушкогорским манастирима. Сачувани извори, пре свега њихова преписка са појединим митрополитима, указују на то да се и неколико година по завршетку рата припадници појединих монашких братстава нису окупили, као и да дуго једни о другима нису знали готово ништа.⁵⁴ Монашка братства била су база из које су бирани нови епископи, а сеобом 1737–1739. г. њихова бројност је знатно смањена. Размре тог миграционог покрета могу бити схваћене тек увидом у обим обнове опустелих цркава и манастира, која озбиљније почиње тек средином 18. века. Та обнова била је предвођена свештеницима и монасима досељеним из предела који нису били погођени већом депопулацијом, пре свега из Херцеговине, Источне Босне и слива Мораче.⁵⁵ Када је 1753. године вршен попис фрушкогорских манастира, показало се да су, четрнаест година по завршетку рата, у њима још увек били присутни монаси који су 1737–1739. г. дошли из области под османском влашћу.⁵⁶

У Пећкој патријаршији, на простору под османском влашћу, није било довољно митрополита и епископа који би могли саборно изабрати патријарха, а Порта није имала пуно могућности ни да га из њених редова именује. У таквој ситуацији, интервенција Велике цркве морала је бити знатно ширег обима него када је реч о времену патријарха Калиника I. Мелетије Миленковић, митрополит дабробосански, као и Сава Петровић, митрополит црногорски, нису били прихватљиви кандидати. Мелетије је био стар и болестан и већ је 1740. г. умро у Сарајеву.⁵⁷ Сава Петровић је на архијерејском трону наследио свог стрица Данила, успоставивши на тај начин наследност архијерејског достојанства, што није била уобичајена пракса у Православној Цркви.⁵⁸ У његовом случају, резерве би због тога могла да искаже Велика црква.

Зато је из Велике цркве дошао не само нови патријарх, Јоаникије III, већ и нови митрополити. Прва три митрополита из њених редова били су београдски Софроније, нишки Пангелос и рашки Гаврило. Они су берате добили касније, преко патријарха Јоаникија III, по слому хабзбуршке одбране Србије у бици код Гроцке 12 (23) јула 1739. г.⁵⁹ Тада је

⁵² *Истио*, 73.

⁵³ Д. Руварац, *Досијије Николић, владика ваљевски*, Гласник Српске православне патријаршије (1921), 394; Д. Поповић, *Београд и Србија од Пожаревачкој до Београдској мира 1718–1739*, Београд 1950, 128–131; С. Вуковић, *Српски јерарси од деветиој до двадесетиој века*, 173; Н. В. Радосављевић, *Ваљевска епископија 1718–1739*, Гласник Историјског архива Ваљева 32 (1998), 23, 28–29; исти, *Православна црква у Београдском њашалуку 1766–1831: ујрава Васељенске њаиријаршије*, 366;

⁵⁴ Н. В. Радосављевић, *Ужичко-ваљевска митрополија 1739–1804*, 28.

⁵⁵ Н. В. Радосављевић, *Православна црква у Београдском њашалуку 1766–1831: ујрава Васељенске њаиријаршије*, 371–392.

⁵⁶ Д. Руварац, *Ојис српских фрушкогорских манастира од 1753*, Сремски Карловци 1903, *passim*.

⁵⁷ С. Вуковић, *Српски јерарси од деветиој до двадесетиој века*, 312.

⁵⁸ *Истио*, 431.

⁵⁹ У бици код Гроцке сломљена је хабзбуршка одбрана Србије. Губици хабзбуршке војске били су велики. Погинуло је преко 5.000 људи. Десет генерала такође је погинуло или било рањено, Р. Л. Веселиновић, *Србија њод аустријском влашћу*, 159; В. Ђоровић, *Историја Срба*, 1, 233.

већ било извесно да ће Османско царство поново освојити тај простор. Заједно са новим пећким патријархом, они су могли да бирају и рукополажу нове митрополите. На тај начин, Пећка патријаршија поново је оспособљена да функционише као аутокефална црква. Међутим, и поред тога, све више нових митрополита долазило је из редова Велике цркве. Избегли патријарх Арсеније IV је, што се османских власти тиче, детронизован маја 1739. године. Београдски митрополит Софроније, Грк са острва Хиос, такође је изабран 1739. године од сабора архијереја у Великој цркви. Споменицу о његовом избору потписало је једанаест митрополита.⁶⁰ Вероватно у исто време када и Софроније, у Пећку патријаршију је дошао и нови нишки митрополит Пангелос. Митрополит Гаврило је на чело Рашке митрополије дошао пре 20. јуна (1. јула) 1740, када је кућанском свештенику Михаилу издао синђелију за парохију која је имала шест села.⁶¹

Реорганизација броја и граница појединих митрополија извршена је по утврђивању нових државних граница. У Хабзбуршкој монархији је, уместо Београдско-карловачке, наставила да постоји аутономна Карловачка митрополија. У Османском царству промењене су границе, као и број епархија Пећке патријаршије. Промене су се, пре свега, дешавале на просторима на којима је дошло до померања државних граница, док су епархије које су и до рата биле у Османском царству, са изузетком Ариљске (Ужичко-зворничке) остале у ранијим оквирима. Ваљевска епископија Београдско-карловачке митрополије престала је да постоји. Из њеног састава издвојени су делови Семберије у Босни, затим Крагујевац и део слива Мораве до Јагодине у Србији. Највећи део њене територије је заједно са делом бивше Ариљске (Ужичко-зворничке) митрополије ушао у састав нове, Ужичко-ваљевске митрополије.⁶²

Београдска митрополија је опстала у знатно измењеним границама. Била је сведена на значајну, али обичну епархију, на челу са архијерејима који су, као и већина других у Пећкој патријаршији, имали високо митрополитско звање. Београдској митрополији припојен је део простора дотадашње Ваљевске епископије (области око Крагујевца и Јагодине). Нова зграда Митрополије, која је завршавана уочи рата 1737–1739, као и нова Саборна црква, порушене су по уласку османске војске у град 1740, уз образложење да нису постојале пре Пожаревачког мира. Митрополит је после тога имао скроман конак у Београду, а повремено су за потребе Београдске митрополије изнајмљиване куће. Молба османским властима за обнову старе београдске цркве поднета је тек 1742, а радови су трајали више година.⁶³ Територија Београдске митрополије је по извршеној реорганизацији обухватала простор шест нахија Смедеревског санцака (Београдска, Пожаревачка, Смедеревска, Крагујевачка, Јагодинска, Ћупријска).⁶⁴

Престала је да постоји и Ариљска (Ужичко-зворничка) митрополија. Њени делови који су ушли у састав Смедеревског санцака укључени су у Ужичко-ваљевску митрополију. За реорганизовање црквене управе на простору североисточне Босне, од значаја је била обнова Зворничког санцака у старим границама. Зворнички санцак обухватао је области око града Зворника, Осат, Семберију, и део северне Босне око планине Озрен.

⁶⁰ Д. Алексијевић, *Прилози за историју Српске цркве*, Весник Српске цркве (1909), 933–934. Софроније је монашки чин примио на Синају. Као близак сарадник новог патријарха Јоаникија III, вероватно је учествовао у обликовању нових граница Београдске митрополије. У време промене на патријаршијском престолу или непосредно пре тога, 1746. г., митрополија му је била одузета. Септембра те године емигрирао је у Хабзбуршку монархију, где је дочекао дубоку старост. Умро је у Пешти 1784. г. Н. В. Радосављевић, *Београдски митрополијити 1739–1804*, Историјски часопис 55 (2007), 221.

⁶¹ М. Ђ. Милићевић, *Прилози за историју Рашке митрополије*, Споменик СКА X (1891), 20–21. Руварац наводи да је нови рашки митрополит, заједно са нишким, прво дошао у Београд, што указује на то да се у њему налазио и патријарх Јоаникије III, И. Руварац, *Рашки епископији и митрополији*, Глас СКА 62 (1901), 37–38.

⁶² Н. В. Радосављевић, *Ужичко-ваљевска митрополија 1739–1804*, 29–30.

⁶³ Н. В. Радосављевић, *Православна црква у Београдском њашалуку 1766–1831: ујрава Васељенске патријаршије*, 379; Р. Тричковић, *Српска црква средином XVII века*, 615.

⁶⁴ Н. В. Радосављевић, *Православна црква у Београдском њашалуку 1766–1831: ујрава Васељенске патријаршије*, 362.

На десној обали Дрине у његовом саставу биле су области Јадар и Рађевина.⁶⁵ Црквена организација прилагодила се томе. Целокупна територија Зворничког санцака првобитно је била поверена на управу ужичко-ваљевским митрополитима. Тај простор је и у титулацији неких ужичко-ваљевских митрополита посебно истицан. Митрополити су се потписивали као „ужички, ваљевски и санцака зворничког“.⁶⁶ Први ужичко-ваљевски митрополит, Пајсије, помиње се као „Божјом милошћу митрополит ваљевски и санцака зворничког и прочих“.⁶⁷ То стање трајало је све до 1767, када је установљена Зворничка митрополија са посебним митрополитом. Њене границе биле су у потпуности подударне са границама Зворничког санцака као османске административне јединице.⁶⁸

Предуслов за оснивање Ужичко-ваљевске митрополије било је укидање Ваљевске епископије и Ариљске (Ужичко-зворничке) митрополије. Ужичко-ваљевска митрополија обухватала је простор шест нахија Смедеревског санцака (Шабачка, Ваљевска, Рудничка, Пожешка, Соколска, Ужичка).⁶⁹ Њен митрополитски трон налазио се у Ваљеву, да би у последњој деценији 18. века био пренет у Шабац.⁷⁰ Када је реч о Ужичко-ваљевској митрополији, са сигурношћу се може закључити да је њоме по оснивању као администратор управљао нови херцеговачки митрополит, Филотеј.

Први ужичко-ваљевски митрополит који се помиње у доступним изворима првог реда био је Пајсије. На њено чело он је сигурно дошао пре 25. марта 1749, када је у чин Ђаконна произео свештеника Михаила Милошевића из Севојна код Ужица, који је касније емигрирао у Хабзбуршку монархију.⁷¹ На основу других, посредних података, може се претпоставити да је на чело Ужичко-ваљевске митрополије дошао још раније, односно пре 1746. г. Те године Јоаникија III је на пећком трону наследио патријарх Атанасије Гавриловић. С обзиром на то да је био Србин, као и да су у то време већ били видљиви неспоразуми између Грка и Словена у Пећкој патријаршији, мало је вероватно да би Пајсије, по народности Грк, у његово време био изабран за ужичко-ваљевског митрополита. Његов долазак на чело Ужичко-ваљевске митрополије десио се између 22. августа (2. септембра) 1740, када је херцеговачки митрополит Филотеј у манастиру Пиви рукоположио Алексија Јефремовића, игумана манастира Вољавче,⁷² и септембра 1746, када је на чело Пећке патријаршије дошао патријарх Атанасије Гавриловић.⁷³ Пајсије је у периоду између краја 1755. или почетка 1756. г. постао пећки патријарх, а у *Одшћем лисћу* се помиње као „Грек, но велми благ“.⁷⁴

Чињеница да је херцеговачки митрополит као администратор 1740. г. рукоположио у чин јеромонаха припадника братства манастира Вољавче, иако је тај манастир географски био знатно ближи Београду, указује на то да је Ужичко-ваљевска митрополија до

⁶⁵ Н. Šabanović, *Bosanski pašaluk*, Сарајево 1982, 231.

⁶⁶ Н. В. Радосављевић, *Православна црква у Београдском њашалуку 1766–1831: ујрава Васељенске њаџријаршије*, 350.

⁶⁷ Митрополит Пајсије називао се и „ужичким и ваљевским“, а навођење Зворничког санцака у његовој титулацији било је незаобилазно, као што је то био случај и код његових наследника до 1767. г. Н. В. Радосављевић, *Ужичко-ваљевска митрополија 1739–1804*, 122.

⁶⁸ Н. В. Радосављевић, *Православна црква у Београдском њашалуку 1766–1831: ујрава Васељенске њаџријаршије*, 357.

⁶⁹ *Исћо*, 362.

⁷⁰ *Исћо*, 367.

⁷¹ *Исћий свешћеника Михаила Милошевића 1750. године*, Архив САНУ у Сремским Карловцима, фонд Б, 143/1750.

⁷² Н. В. Радосављевић, *Ужичко-ваљевска митрополија 1739–1804*, 29.

⁷³ *Исћо*, 30.

⁷⁴ О трајању интервенције Велике цркве у Пећкој патријаршији говори и податак да је Пајсије изабран за патријарха од њеног Архиепископског сабора. Томе је могао да допринесе и стицај околности, будући да се он у Цариграду налазио у пратњи новоизабраног патријарха Викентија Стефановића, који је чекајући берат о потврђивању изненада умро. Д. Руварац, *Вићенћије Сћефановић, митрополић београдски а заћим њаџријарх срћски*, Споменик СКА 62 (1925), 91; М. С. Милојевић, *Одшци лисћѡ*, Гласник Српског ученог друштва XXXV (1872), 82; Н. В. Радосављевић, *Ужичко-ваљевска митрополија 1739–1804*, Ваљево 2000, 33; Н. С. Шулетић, *Пајсије / Пајсеј II (Димитријевић)*, Српски биографски речник, 7, Нови Сад 2018, 835.

тада већ била формирана и поверена њему до избора митрополита. Разлози за њено брзо оснивање били су и црквени и државни. Ни Велика црква, која је тада преко својих архијереја водила послове Пећке патријаршије, као ни османска власт, нису могли да допусте да провизоријум настао по Београдском миру дуго траје.

Закључак

На сабору одржаном марта 1737. г. у Пећи, у чијем су раду учествовали патријарх Арсеније IV Јовановић Шакабента и део архијереја Пећке патријаршије, донета је одлука да се подржи подизање српског устанка, који је требало да буде подршка предстојећој ратној кампањи хабзбуршке војске против Османског царства. Успеси Русије, која је ратна дејства против Османског царства покренула годину дана раније, допринели су уверењу да ће Хабзбуршка монархија успети да прошири своје границе на Балкану. Како је хабзбуршки војни поход доживео неуспех, патријарх и део митрополита Пећке патријаршије су кренули у сеобу у Хабзбуршку монархију, док је део њих ухапшен и погубљен. У сеобу су кренули и бројни свештеници и монаси, што је додатно сузило могућност избора нових митрополита. У циљу успостављања нарушеног црквеног поретка у Пећкој патријаршији, а по захтеву османских власти, интервенисала је Велика црква, прво рукоположењем новог пећког патријарха, а потом избором појединих митрополита из њених редова. Нови патријарх Јоаникије III није се ослањао на аутохтоно архијерејско језгро у Пећкој патријаршији, јер га практично више није било, већ на инструкције и помоћ које је добијао од Велике цркве. То је била кључна разлика у односу на обнову црквеног живота у Пећкој патријаршији у време патријарха Калиника I, 1691. године. У њеној новој архијерејској структури све до укидања аутокефалности 1766. г. значајну улогу су имали патријарси и митрополити из Велике цркве, без обзира на то да ли је реч о Грцима, Словенима или хеленизованим припадницима других народа. Ново стање довело је до постепеног дистанцирања Карловачке митрополије од патријаршијског центра у Пећи, посебно у погледу давања новчане помоћи. Осиромашење патријаршијске ризнице и увећање дугова појединих митрополија довели су до одлуке патријарха Калиника II, иначе Србина, да заједно са већином митрополита затражи припајање Великој цркви. Ипак, њена интервенција у успостављању црквеног поретка 1739. године показала се успешном када је реч о реорганизацији мреже епархија и стварању услова за обнову оштећених, порушених и запустелих цркава и манастира, као и монашког живота.

Nedeljko Radosavljević

Treaty of Belgrade 1739 and the reorganization of the Patriarchate of Peć

The Treaty of Belgrade, which was concluded in 1739 between the Habsburg Monarchy and the Ottoman Empire, ended a 56-year period during which the aforementioned powers led three great wars (1683–1699, 1716–1718, 1737–1739). As a consequence of the war between 1737–1739, a new reality was established which saw the border between the two powers being mostly established along a natural line, along the Sava and the Danube rivers. The Patriarchate of Peć, which existed as a local Orthodox church in that region, had to adjust to the new circumstances. Its autonomous part in the Habsburg Monarchy, the Belgrade–Karlovac Metropolitanate, ceased to exist within its erstwhile territorial boundaries. The autonomous Metropolitanate of Karlovac, which was established in 1710, was its continuator and successor. The Great Church (of Constantinople) intervened once more in the affairs of the Patriarchate of Peć, and took upon itself the election of a new head of the church and certain metropolitans at the request of the Ottoman authorities. Its intervention was significantly more comprehensive than in 1691, when patriarch Kalinik I (Callinicus I) was enthroned. There were many reasons for these events. During a Synod in Peć in March 1737, the heads of the Patriarchate of Peć supported the idea of rebellion against the Ottoman authorities, which would serve as support to the Habsburg army right after the beginning of the war. The Habsburg military campaign was unsuccessful, and Patriarch Arsenije IV (Arsenius IV) and a part of the metropolitans fled before the Ottoman troops, while another part was arrested and executed. The Patriarchate of Peć was almost left without any bishops, as well as numerous priests and monks. A new patriarch could not be selected under such conditions. By electing a new patriarch and certain metropolitans, the Great Church enabled the continued existence and activity of the Patriarchate of Peć, although under its strong influence. The structure of the eparchies was reorganized during this period. The Metropolitanate of Arilje (Užice–Zvornik) was abolished, as well as the Belgrade Archdiocese and the Bishopric of Valjevo of the erstwhile autonomous Metropolitanate of Belgrade–Karlovci. The Metropolitanate of Belgrade was re-established within new borders, while the new Metropolitanate of Užice–Valjevo was established from a greater part of the eparchies of Arilje and Valjevo; the metropolitans of this new diocese also administered the Sanjak of Zvornik until 1767. This state of affairs continued even after the Patriarchate of Peć was abolished in 1766, up until 1831, when new changes happened with the establishment of the autonomous Orthodox Church in the Principality of Serbia.

CIP – Каталогизација у публикацији
Народна библиотека Србије, Београд

271.222(497.11)-9(082)

МЕЂУНАРОДНИ научни скуп Осам векова аутокефалије Српске Православне Цркве (1219-2019): историјско, богословско и културно наслеђе (2018 ; Београд)

Осам векова аутокефалије Српске Православне Цркве : [зборник радова међународног научног скупа „Осам векова аутокефалије Српске Православне Цркве (1219-2019): историјско, богословско и културно наслеђе“, 10-14. децембар 2018. Православни богословски факултет, Београд]. 1 / [главни уредници Владислав Пузовић, Владан Таталовић]. – Београд : Православни богословски факултет Универзитета ; Свети Архијерејски Синод Српске Православне Цркве, 2020 (Београд : Издавачка фондација Српске Православне Цркве Архиепископије београдско-карловачке). – 541 стр. ; 25 cm

На спор. насл. стр.: Eight Centuries of the Autocephaly of the Serbian Orthodox Church. – Тираж 1.000. – Стр. 11-12: Уводна реч / патријарх српски Иринеј. – Стр. 13-15: Поздравна реч / епископ Игнатије Мидић. – Стр. 17-20: Предговор / Владислав Пузовић и Владан Таталовић. – Напомене и библиографске референце уз текст. – Summaries. – Регистар.

ISBN 978-86-7405-227-3 (ПБФ)

1. Ств. насл. на според. насл. стр.

а) Српска Православна Црква -- Историја -- Зборници

COBISS.SR-ID 16306697